

POSTUPCI NOVJ-a PREMA ORUŽANIM SNAGAMA NJEMAČKE I NDH TE CIVILIMA NEVESINJA NAKON ZAVRŠETKA DRUGOGA SVJETSKOGA RATA I U NEPOSREDNU PORAČU

Sažetak

Najveći dio Drugoga svjetskoga rata vodile su se borbe za slabo naseljeno Nevesinje zbog njegova zemljopisnoga položaja. Zbog novonastalih vojnih i političkih okolnosti Vrhovno zapovjedništvo oružanih snaga Njemačke (Oberkommando der Wehrmacht – OKW) izdalo je zapovijed za uspostavu aktivne obrane, nazvane „zelena crta“ s bočnim utvrđenjima Knin – Široki Brijeg – Mostar – Nevesinje, u namjeri zaštite jugozapadnoga boka glavne crte bojišta radi povlačenja njemačke skupine vojski E od napada Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) i od mogućeg iskrcavanja savezničkih snaga u Dalmaciji. Borbe za Nevesinje trajale su od listopada 1944. do sredine veljače 1945. kada su postrojbe NOVJ-a okončale njegovo zauzimanje. Odjeljenje za zaštitu naroda (Ozna), uz pomoć redovitih postrojbi NOVJ-a, imalo je naredbu uspostaviti revolucionarnu komunističku vlast metodom likvidacije nedužnog civilnog stanovništva i zarobljenih pripadnika oružanih snaga Njemačke i NDH u tom mjestu. U poraću 1945. postrojbe NOVJ-a uz odobrenje Ozne činili su masovna ubojstva zarobljenih hrvatskih vojnika s Križnoga puta i ubacivali ih u jamu Novakušu u Bišini kod Nevesinja.

Ključne riječi: *Nevesinje; NOVJ; oružane snage Njemačke i NDH; Korpus narodne obrane Jugoslavije (KNOJ); Odjeljenje za zaštitu naroda (Ozna); Bišina – jama Novakuša.*

HRVOJE MANDIĆ*

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

UDK: 94(497.6 Nevesinje)“194“

355.01(497.6 Nevesinje)“194“

Primljeno: 30. rujna 2020.

* Hrvoje Mandić,
Sveučilište u Zagrebu,
Središnji ured za
arhivsku građu,
hrmandic@gmail.com

Uvod

Nakon kapitulacije Italije u jesen 1943. oružane snage Njemačke, uz četničke postrojbe iz Nevesinja, Trebinja i Gacka, uspostavile su vojnu kontrolu u Nevesinju. Okosnicu obrane Nevesinja držale su postrojbe 2. i 3. bojne te topnička bojna 369. pukovnije u sastavu 369. pješačke divizije. Te se postrojbe u literaturi nazivaju borbenom skupinom Wetzel.¹ Zapovjednik 369. pješačke pukovnije bio je pukovnik Wetzel čiji je stožer bio u Nevesinju.² Prema nekim izvješćima oružane snage NDH nisu imale svoje postrojbe u Nevesinju, nego su bile raspoređene na širem bojištu Širokoga Brijega i Mostara.³ Međutim, prema obavještajnim podacima 9. dalmatinske divizije od 26. siječnja 1945. navodi se kako je 9. satnija 3. bojne 9. stajaćeg djelatnog zdruga u sastavu IX. hrvatske gorske divizije držala položaj u Nevesinju do 19. siječnja 1945. kada je prebačena u Široki Brijeg.⁴

NOVJ je do kraja prosinca 1944. nadzirao Srbiju, Makedoniju, Crnu Goru i velik dio NDH. Vrhovno zapovjedništvo oružanih snaga Njemačke (*Oberkommando des Wehrmachts - OKW*) sredinom 1944. uvidjelo je da njihovim položajima u jugoistočnoj Europi prijeti ugroza zbog općih promjena na ukupnom europskom bojištu. S istoka je nadirala Crvena armija, a s Apeninskog poluotoka i zapada savezničke snage. Otežavajuća okolnost za zapovjedništvo jugoistoka bila je i ta što se njemačka skupina vojski E, koja je brojila oko 350 tisuća vojnika, a koja se sredinom 1944. nalazila u Grčkoj, trebala preko NDH izvući prema Mađarskoj i biti upotrijebljenom u borbama protiv sovjetskih trupa. Na temelju zapovijedi Adolfa Hitlera od 5. listopada 1944. naređeno je povlačenje skupine vojski E iz Grčke preko Jugoslavije. Stožer njemačke skupine vojski E preuzimao je sva zapovjedništva preostalih njemačkih postrojbi u NDH. Jednako tako, njemačko je Vrhovno zapovjedništvo u isto to vrijeme zapovjedilo povlačenje s Jadranskoga mora i uspostavu tzv. zelene crte Knin – Livno – Široki Brijeg – Mostar – Nevesinje

¹ Usp. Franz Schraml, *Hrvatsko ratište*, Brkić i sin, Zaprešić, 1993., str. 103.

² Usp. Danilo Komnenović – Muharem Kreso, *Dvadeset deveta hercegovačka divizija*, Vojno-izdavački zavod, Beograd, 1979., str. 446.

³ Republika Srbija (dalje: RS), Vojni arhiv Beograd (dalje: VAB), fond NDH 1941. – 1945., br. 9/4-1., kut. br. 436., „Zapisnik razgovora s poručnikom Božom Pavlovićem od 20. veljače 1945.“, str. 2-3.

⁴ Republika Srbija, Vojni arhiv Beograd, fond NOVJ 1941. – 1945., 1-1/4, kut. 527., „Vojno-obavještajno izvješće od 26. siječnja 1945.“, str. 2.

– Gacko, koja je trebala biti zaštitnicom bokova srijemskoj bojišnici od moguće savezničke invazije na južnom ili srednjem Jadranu, protuudara NOVJ-a te zaštita pri povlačenju njemačke skupine vojski E iz Grčke. Međutim, razvojem događaja iz listopada, studenoga i prosinca zamišljena „zelena crta“ u najvećoj je mjeri uništena. Partizanske postrojbe uspjele su ovladati Kninom, Livnom, Duvnom, Posušjem i Gackom, tako da je Mostar sa svojim bočnim uporištima u Širokom Brijegu i Nevesinju ostao jedini dio te zamišljene „zelenne crte“ koji su koncem 1944. kontrolirali Nijemci. Uz to, ostao je i najjužnija točka u tadašnjoj Europi koju su u to vrijeme kontrolirale oružane snage Njemačke, zajedno sa svojim saveznicima.⁵ Ta činjenica, svakako, nije išla u prilog Josipu Brozu Titu, vođi Komunističke partije Jugoslavije, jer je rušila njegov politički ugled u novom europskom poretku, odnosno među Saveznicima.⁶ Zapovjednik jugoistoka von Weichs 23. listopada obavijestio je Zapovjedništvo njemačke 2. oklopne vojske o ponovnom Hitlerovu ukazivanju o odlučujućoj važnosti držanja Mostara. S druge strane, Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske (NOV) i Partizanskih odreda Jugoslavije (POJ) naredio je 4. listopada 1944. štabu 29. hercegovačke divizije da zauzme Dubrovnik te da taj štab poduzme mjere za rušenje komunikacije od Foče i Kalinovika ka Sarajevu i od Nevesinja prema Kalinoviku, uz angažiranje stanovništva.⁷ Vrhovni štab, nakon što se ostvare povoljni uvjeti, obećao je potporu 1. tenkovske brigade NOVJ-a na pravcu djelovanja 29. hercegovačke divizije. Glavna namjera Vrhovnoga štaba NOVJ-a bila je zauzimanje Mostara i primjereno tomu okončanje borbi u Hercegovini. Nije bilo većih pomicanja crte bojišta sve do sredine veljače 1945. godine. Prema njemačkim izvješćima Nevesinje je bilo opskrbljivano opremom i streljivom četiri tjedna jer su postrojbe 13. hercegovačke brigade nadzirale komunikacijski pravac Mostar – Nevesinje oko kojeg su vođene neprestane borbe. Njemačka izvješća nadalje ukazuju da su se borbena djelovanja ograničavala na budno motrenje i pravodobne

⁵ Usp. Hrvoje Mandić, „Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraču“, doktorska disertacija, Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, 2020., str. 275-288.

⁶ Usp. Fitzroy MacClean, *Rat na Balkanu*, Stvarnost, Zagreb, 1964., str. 236-238; Dušan Biber, *Tito-Churchill: Strogo tajno*, Arhiv Jugoslavije i Globus, Beograd i Zagreb, 1981., str. 459; Neva Mihalić, *Borba Hrvata protiv Trećeg Reicha: Hrvatski protuosovinski otpor i dinamika vojno-političkih strategija na hrvatskom ratištu u Drugom svjetskom ratu*, Despot Infninitus d. o. o., Zagreb, 2012., str. 113.

⁷ Fabijan Irgo, „Od oslobođenja Beograda do kraja rata“, *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941.–1945.: od drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobjede*, II. knjiga, zbornik radova, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965., str. 515-516.

veće napade kako bi se obrana Nevesinja mogla regrupirati.⁸ Postoji razumljiv razlog zašto se pitanje pobjednika nije odlučilo u jesen 1944. godine.

1. Pregled dosadašnjih istraživanja

Do sada je u historiografiji o Nevesinju s kraja Drugoga svjetskoga rata i neposrednoga poraća napisano vrlo malo. Poslijeratna jugoslavenska historiografija najviše je istraživačkoga napora usmjerila na vojnu i povijesnu problematiku Nevesinja u veljači 1945. kada je NOVJ ovladao Nevesinjem i većim dijelom Hercegovine. Problematika hrvatskih civilnih žrtava u Nevesinju u Drugome svjetskome ratu i poraću u historiografiji gotovo da i nije obrađena. Monografija *Katolička crkva u Nevesinju i Gornjoj Hercegovini od pokušaja osnutka samostalne župe do 2000. godine – govore nam dokumenti* nije iskoristiva za ovu tematiku jer ne sadrži podatke o stradanju hrvatskih civilnih žrtava krajem Drugoga svjetskoga rata i u neposrednu poraću.⁹ Povjesničar Ivica Šarac objavio je članak naziva „Ustaše sa strane – s fesovima na glavi! Jedna problematična teza o nasiljima u istočnoj Hercegovini 1941. godine“. U navedenu članku objavljeni su popisi strijeljanih pripadnika muslimanske milicije u Nevesinju prema presudama Okružnoga suda u Mostaru krajem Drugoga svjetskoga rata i u neposrednu poraću.¹⁰

Publicist Nedžad Dedović u tiskovini *Preporod: islamske informativne novine* objavio je članak „Krvavi 14. februar 1945. – Zločini partizana nad Bošnjacima Nevesinja“.¹¹ U tom publicističkom članku navodi se kako su partizani 14. veljače 1945. u Nevesinju ubili između 150 i 200 muslimanskih žitelja. Za opseg stradanja hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini u Drugome svjetskome ratu i poraću, kao i za temu ovoga članka, korisni su žrtvoslovi pojedinih mjesta. Arheolog Stanislav Vukorep istraživao je opseg stradanja

⁸ Usp. F. Schraml, n. dj., str. 103.

⁹ Anton Šarac – Ante Luburić, *Katolička crkva u Nevesinju i Gornjoj Hercegovini od pokušaja osnutka samostalne župe do 2000. godine – govore nam dokumenti*, Župa Uznesenja Blažene Djevice Marije, Nevesinje, 2017.

¹⁰ Ivica Šarac, „Ustaše sa strane – s fesovima na glavi! Jedna problematična teza o nasiljima u istočnoj Hercegovini 1941. godine“, *Hercegovina: časopis za kulturno i povijesno nasljeđe*, (2020.) 6, str. 323-382.

¹¹ Nedžad Dedović, „Krvavi 14. februar 1945. – Zločini partizana nad Bošnjacima Nevesinja“, *Preporod: islamske informativne novine*, br. 4/990, 2015. Članak je objavljen na mrežnom portalu: Nedžad Dedović, „Krvavi 14. februar 1945. – Zločini partizana nad Bošnjacima Nevesinja“, <<https://akos.ba/krvavi-14-februar-1945-zlocin-partizana-nad-bosnjacima-nevesinja/>> (28. 12. 2020.).

Hrvata u istočnoj Hercegovini u Drugome svjetskome ratu i poraću, a njegovo djelo *Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini* korisno je za ovu znanstvenu problematiku.¹²

Najveći nedostatak za istraživanje ove tematike je manjak arhivskih izvora u Arhivu Hercegovačko-neretvanske županije (dalje: AHNŽ) i Arhivu Provincije u Mostaru (dalje: AP). Važno arhivsko gradivo, otpremljeno iz Republike Hrvatske u vrijeme naglašenog centralizma u bivšoj Jugoslaviji, nalazi se u Beogradu u Arhivima Jugoslavije, u arhivima Ministarstva vanjskih poslova i Vojnom arhivu. U Vojnom arhivu u Beogradu (VAB) nalazi se fond NOVJ 1941. – 1945. i fond NDH 1941. – 1945. koji će biti iskoristivi za ovu tematiku.

2. Operacija Bura i taktičko grupiranje vojnih snaga u Hercegovini

Na području zapadne Hercegovine oružanim snagama NDH nije bilo dopušteno izvoditi operativne zahvate bez suglasnosti oružanih snaga Njemačke. Vojni su stratezi s jedne i druge strane znali da će se pitanje ratnoga pobjednika rješavati u proljeće, stoga su, i jedni i drugi, još po snijegu radili taktička pregrupiranja. Operacija Bura, pokrenuta 27. i 28. siječnja 1945. iz Širokoga Brijega i Mostara, a planirana u stožeru 369. pješačke divizije njemačke vojske, smještenom u Potocima kod Mostara, svojevrsan je odgovor partizanskim zapovjednicima koji su sve više snaga grupirali prema Konjicu, čime su njemačke snage u Mostaru, Širokom Brijegu i Nevesinju mogle doći u potpuno okruženje snaga NOVJ-a.¹³ Ipak, glavni razlog pokretanja operacije Bura bili su obavještajni podatci koje je stožer 369. pješačke divizije njemačke vojske dobio o aktivnostima nekoliko partizanskih brigada – 11. i 14. hercegovačke brigade 29. hercegovačke divizije – koje su se preko snijegom pokrivenih planina istočne Hercegovine koncem siječnja 1945. probile na područje Konjica. Na temelju naredbe II. udarnog korpusa NOVJ-a 29. hercegovačka divizija pripremala je razbijanje položaja oružanih snaga Njemačke i NDH

¹² Stanislav Vukorep, „Stradanja Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini“, *Humski zbornik*, V. svezak, zbornik radova, Zajednica Hrvata istočne Hercegovine, Zagreb, 2001.

¹³ Usp. H. Mandić, „Operacija Bura (27. siječnja – 4. veljače 1945.), prodor njemačke vojske i oružanih snaga NDH u južnu Hercegovinu“, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 18 (2015.) 35, str. 11-17.

na zelenoj crti. Postrojbe 29. hercegovačke divizije privede su kraju pripreme za osvajanje Konjica. Namjera štaba 29. hercegovačke divizije bila je prije svega zauzimanjem Konjica i Ivan-sedla na području Mostara, Širokog Brijega i Nevesinja prekinuti vezu između njemačkih oružanih snaga i snaga NDH sa Sarajevom. Oružane snage Njemačke i NDH 27. i 28. siječnja pokrenule su operaciju Bura u kojoj su ovladali Čitlukom, Čapljinom, Ljubuškim, a 31. siječnja i Metkovićem. Odmah nakon okončanja operacije Nijemci su izveli manevar prebacivanja glavnine svojih snaga prema Konjicu dok su u štabu 29. hercegovačke divizije donijeli odluku o vraćanju svih svojih snaga od Konjica natrag prema Čapljini i zaustavljanje daljnjeg njemačkog prodora prema Jadranu.¹⁴ Takav razvoj događaja i vojnički poraz na najjužnijoj crti bojišnice u tadašnjoj Europi svakako je poljuljao i ugled Josipa Broza u očima Saveznika. Stoga Tito i Vrhovni štab u Hercegovinu šalju glavninu VIII. dalmatinskog korpusa kako bi 5. veljače 1945. pokrenuo Mostarsku operaciju.¹⁵

3. Borbe za Nevesinje u veljači 1945.

Prema obavještajnim podacima VIII. dalmatinskog korpusa od 30. siječnja 1945. u Nevesinju se nalazilo 600 vojnika I. bojne 369. pješačke pukovnije sa stožerom, 600 vojnika 2. bojne i 650 vojnika te pukovnije na položajima Grabak – Paljev do – Bakračuša – Busak. Uz navedene postrojbe njemačke vojske nalazile su se dvije baterije 369. topničke pukovnije u Nevesinju.¹⁶ Partizanska obavještajna služba u izvješću od 12. veljače, upućenu štabu VIII. dalmatinskog korpusa, navodi da njemačke postrojbe broje 1650 vojnika i da ustaška milicija broji 500 ljudi u Nevesinju.¹⁷

Postrojbe VIII. dalmatinskog korpusa zauzele su 7. veljače 1945. Široki Brijeg i preusmjerile borbena djelovanja prema Mostaru. Usporedo su postrojbe 11. i 14. hercegovačke divizije angažirane na bojištu Konjica, a postrojbe 12. hercegovačke divizije na južnom prilazu Mostaru.¹⁸ Postrojbe 13.

¹⁴ Usp. isto, str. 17-23.

¹⁵ Usp. Lazar Subotić, *Kninska i mostarska operacija*, Viša vojna akademija JNA, Beograd, 1962., str. 50-64.

¹⁶ RS – VAB – NOVJ 1941.-1945., br. 7-1/4, kut. 527., „Pregled stanja neprijateljskih snaga na sektoru Široki Brijeg – Mostar – Nevesinje od 30. siječnja 1945.“, str. 1-2.

¹⁷ RS – VAB – NOVJ, br. 25-1/4, kut. 527., „Izvješće od 12. veljače 1945.“, str. 2.

¹⁸ Usp. F. Trgo, n. dj., str. 517; Osman Đikić, *Dvanaesta hercegovačka NOU brigada*, Vojnoizdavački i novinski centar i Arhiv Hercegovine, Beograd, 1990., str. 171-174.

hercegovačke brigade imale su zadatak zauzeti komunikacijski pravac Mostar – Nevesinje dok su postrojbe 10. hercegovačke brigade, uz pomoć 1. bojne 1. tenkovske brigade NOVJ-a, angažirane u napadu na Nevesinje.¹⁹

Prema njemačkim obavještajnim izvješćima partizani su pojačali svoje napore početkom veljače 1945. s ciljem konačnog zauzimanja Nevesinja. U tim izvješćima ističe se nedostatak streljiva s kojim su bile suočene njemačke postrojbe.

Na uočljive pokrete partizana nije se stoga često mogla otvoriti vatra. Bilo je vrijedno žaljenja kad smo morali dalekozorom promatrati kako partizani iz okolnih dvorišta u čitavim krdima tjeraju stoku svojih zemljaka, a da naše topništvo nije smjelo ispaliti ni jedan jedini hitac. Ta stoka, koju mi nismo dirali, služila je za opskrbu neprijatelja. Činilo se kako partizani nemaju brige sa streljivom, a njihova topnička vatra na naše obrambene položaje u Nevesinju postajala je iz dana u dan sve jačom. Vrlo brzo se pronio glas da je riječ o engleskom streljivu.²⁰

Uz potporu jedne bojne 11. hercegovačke brigade i 1. bojne I. tenkovske brigade NOVJ-a postrojbe 10. hercegovačke brigade 13. su veljače u 16 sati napale Nevesinje. Prilikom napada na Nevesinje štab 29. hercegovačke divizije angažirao je 2. i 4. bojnu 14. hercegovačke brigade u području Čitluka kako bi spriječio izvlačenje njemačkih oružanih snaga preko Pridvoraca prema Konjicu.²¹ U kasnim večernjim satima 13. veljače borbenoj skupini Wetzel iz stožera 369. pješačke divizije naređeno je izvlačenje iz Nevesinja prema Blagaju te spajanje s preostalim snagama u Mostaru. Štab 29. hercegovačke divizije angažirao je postrojbe 10. hercegovačke brigade uz dijelove 13. hercegovačke brigade kako bi osujetile izvlačenje borbene skupine Wetzel.²² Dio njemačkih snaga navedene borbene skupine izvlačio se prema Grepku gdje su ih u zasjedi čekali partizani.²³ Našavši se u potpunom partizanskom okruženju, pukovnik Wetzel počinio je samoubojstvo.²⁴ U Bišini, mjestu u blizini

¹⁹ Usp. Mensur Seferović, *Trinaesta hercegovačka NOU brigada*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1988., str. 225.

²⁰ Usp. F. Schraml, n. dj., str. 103.

²¹ Usp. Vukašin Senić i dr., „Borbena dejstva brigade“, *14. hercegovačka omladinska NOV brigada*, zbornik radova, Vojnoizdavački i novinski centar i Arhiv Hercegovine, Beograd, 1988., str. 113-114.

²² D. Komnenović – M. Kreso, n. dj., str. 446-448.

²³ Usp. F. Schraml, n. dj., str. 107.

²⁴ Usp. Milan Papić – Milan Grahovac, „Deseta hercegovačka brigada u borbama za oslobođenje Nevesinja i Bišine, *Mostarska operacija – učesnici govore*, zbornik radova, Vojnoizdavački zavod – Biblioteka Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije; posebna edicija za pobjedu i slobodu, Beograd, 1986., str. 337.

Paljeva dola, postrojbe 29. hercegovačke divizije uništile su veći dio 3. bojne 369. njemačke pukovnije, odnosno borbenu skupinu Wetzel koja se izvukla iz Grepka, a preživjeli pripadnici te njemačke pukovnije nastavili su 15. veljače povlačenje prema Konjicu.²⁵ Partizani su 14. veljače u Bišini u samo dva sata poubijali nekoliko stotina zarobljenih njemačkih vojnika.²⁶ Prema partizanskim izvješćima pripadnici oružanih snaga Njemačke povlačili su se pravcem Bišina – Podveležje – Bijelo polje – Boračko jezero – Konjic. Prema izvješćima 10. hercegovačke brigade njezine su postrojbe nanijele teške gubitke njemačkim vojnicima u Podveležju.²⁷ Preživjeli pripadnici njemačke borbene skupine Wetzel sukobili su se s 2. i 4. bojom 14. hercegovačke brigade kod Zijemlja i doživjeli težak vojni poraz.²⁸ Prema partizanskim podacima nakon okončanja borbe za Nevesinje navodi se da je u borbi ili u povlačenju ubijeno 1230 vojnika oružanih snaga Njemačke i NDH, oko 850 vojnika njemačkih vojnika izvuklo se dolinom Neretve, a 420 pripadnika oružanih snaga Njemačke i NDH palo je u zarobljeništvo.²⁹

4. Ubojstva pripadnika njemačkih i oružanih snaga NDH u Bišini i Podveležju

Prema svjedočanstvima preživjelih pripadnika 369. pješake divizije ti vojnici povukli su se iz Nevesinja u uporište Bišina, koje su opkolile postrojbe 29. hercegovačke divizije. U okršaju s partizanima u povlačenju ostavili su ranjenike koje nisu mogli izvući.³⁰ Prema jednom dostupnom svjedočenju navodi se da su partizani jedan dio zarobljenih vojnika javno strijeljali. „Da bi sebi uštedjeli trud oko pojedinačnog strijeljana, postavili su zatvorenike u vrstu, sprijeda namjestili strojnicu i sve ih odreda pokosili... Izdvojili su samo snažnije vojnike, koje su zatim razdijelili kao nosače streljiva. Pred Mostarom, kad ih više nisu trebali, i njih su strijeljali.“³¹ Partizanska izvješća nisu zataškala

²⁵ Usp. M. Seferović, n. dj., str. 227; F. Schraml, n. dj., str. 107-108.

²⁶ Usp. D. Komnenović – M. Kreso, n. dj., str. 450; Drago Đukanović, „Završne operacije za oslobođenje Hercegovine“, *Hercegovina u NOB-u*, drugo izdanje, zbornik radova, Vojnoizdavački zavod JNA i „Vojno delo“, Beograd, 1961., str. 832-833; L. Subotić, n. dj., str. 64-65.

²⁷ M. Seferović, *Istočno i zapadno od Neretve, 10. hercegovačka NOU proleterska brigada*, Narodna armija, Beograd, 1981., str. 259.

²⁸ Usp. V. Senić i dr., n. dj., str. 116-117.

²⁹ Usp. D. Komnenović – M. Kreso, *Dvadeset deveta hercegovačka divizija*, str. 450-451.

³⁰ Usp. F. Schraml, n. dj., str. 107.

³¹ Isto, str. 108.

ubojstva njemačkih ranjenika i ratnih zarobljenika u Bišini. U izvješću od 1. ožujka 1945. potpukovnika Vukašina Mićunovića, političkoga komesara 29. hercegovačke divizije, upućenu političkim komesarima podređenih brigada te divizije stoji:

Ne treba otupiti oštricu borbe protiv neprijatelja. Mržnju prema njima pravilno je i dalje razvijati. Ali to ne znači da ćemo potući sve one koji budu prisiljeni da nam se predaju i odmah moramo biti načisto s tim da zarobljenike ne smijemo ubijati. Ono što zarobimo smatraćemo zarobljenicima i tako ćemo sa njima i postupati. Nepravilno je bilo da potučemo onoliko zarobljenika na Bišini. To je i nekorisno, jer zamislite koliko bi nam dobro došlo toliko Njemaca koji bi se mogli upotrijebiti na rad, pošto među njima ima veliki broj stručnjaka koji su nam neophodni u radu na obnovi i izgradnji zemlje. U buduću treba voditi računa i ne smije se ubiti ni jedan zarobljenik. Nikad ne zaboravljajte da smo mi država i da naši postupci moraju biti pravilni, mi se moramo ponašati kao regularna vojska moderne države.³²

Nadalje, u drugim partizanskim ratnim izvješćima spominju se postupci NOVJ-a prema poraženim vojnicima oružanih snaga Njemačke i NDH u Nevesinju. U izvješću od 16. ožujka 1945. političkoga komesara 10. hercegovačke brigade majora Svete Kovačevića, upućenu političkom komesaru 29. hercegovačke divizije, navodi se kako su pljačkaški pohodi došli do izražaja u Nevesinju, Ostrošcu i Konjicu:

Najveća politička greška naše brigade bila je nasjedanje direktivama izvjesnih organa OZN-e u likvidiranju pripadnika Gestapa. Osjeća se da naše ljudstvo nema jasan pojam o tome kako će se vladati u novooslobođenom gradu, ne cijene se dovoljno odluke o poštivanju lične imovine. Najviše ispada u pogledu pljačke pravili su obavještajni organi sa svojim izviđačkim jedinicama. Priroda njihovog posla omogućuje i kamuflira takve postupke. Na prvim greškama u Nevesinju učili su se naši borci i rukovodioci, izgled naših jedinica u posle oslobođenim mjestima bio je bolji.³³

³² *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, Dokumenti organizacija komunističke partije, t. IX, knj. 9., dok. 3., (dalje: *Zbornik*, IX/9), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969., dok. 3., str. 11-16.

³³ *Zbornik*, IX/9, dok. 32., str. 161.

5. Postupci Jugoslavenske armije prema ratnim zarobljenicima u poraću 1945.

General pukovnik Alexander Löhr, zapovjednik njemačkih vojnih postrojbi na području NDH kao i oružanih snaga NDH, u noći s 7. na 8. svibnja predao je zapovjedništvo oružanih snaga NDH poglavniku Anti Paveliću. Potonji je izdao zapovijed da se povlačenje postrojbi NDH nastavi prema Koruškoj te da se vojska s oružjem preda Britancima, a nikako partizanima.³⁴ S čitavog teritorija NDH u Zagreb su se organizirano povlačili civili i vojska, koji se često opisuje kao „prava košnica ljudstva, kao da se cijela Hrvatska u njega slegla“³⁵. Posljednje vojne postrojbe NDH, II. zbor pod vodstvom generala Vjekoslava Luburića, napustile su Zagreb 8. svibnja kada u grad ulaze prve partizanske postrojbe I. i II. Jugoslavenske armije. Sutradan, 9. svibnja, postrojbe X. zagrebačkog korpusa JA ušle su u Zagreb.³⁶ Konačan slom Nezavisne Države Hrvatske obuhvaća politički i vojnički slom. Politički slom započinje kada njezino političko vodstvo napušta državni teritorij i kada prestaju raditi državne i političke institucije. Vojnički slom dogodio se predajom oružanih snaga NDH na Blajburškom polju bez zapovjednika poglavnika Ante Pavelića koji se, zajedno s odanim ljudstvom, skrio na području američke zone u Austriji. Saveznici su ostavili vojsku na milost i nemilost partizanima.³⁷ Nakon

³⁴ Usp. Martina Grahek Ravančić, *Bleiburg i križni put 1945: Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, drugo izdanje, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015., str. 40-50; Vladimir Geiger, „Osvrt na važniju literaturu o Bleiburgu 1945“, *Časopis za suvremenu povijest*, 35 (2003.) 1, str. 189-216; V. Geiger, „Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću koje su prouzročili Narodnooslobodilačka vojska i Partizanski odredi Jugoslavije/Jugoslavenska armija i komunistička vlast. Brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi). Case study: Bleiburg i folksdojčeri“, *Časopis za suvremenu povijest*, 42 (2010.) 3, str. 693-722; M. Grahek Ravančić, „Izručenja zarobljenika s bleiburškog polja i okolice u svibnju 1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 39 (2007.) 3, str. 531-550; M. Grahek Ravančić, „Bleiburg i križni put – Na putu povratka kroz Podravinu“, *Podravina*, 7 (2008.) 13, str. 146-166; M. Grahek Ravančić, „Na Križnom putu kroz Slavoniju“, *Scrinia Slavonica* 8 (2008.) 1, str. 301-316; M. Grahek Ravančić, „Razmišljanja o broju pogubljenih i stradalih na Bleiburgu i križnom putu“, *Časopis za suvremenu povijest*, 40 (2008.) 3, str. 851-868; V. Geiger, *Josip Broz Tito i ratni zločini: Bleiburg – Folksdojčeri*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013., str. 9-29, 51-77, 79-149 i Božo Vukušić, *Čuvari Bleiburške uspomene: Počasni Bleiburški vod 1952.-2017.*, Hrvatski križni put, Zagreb, 2017., str. 13-30.

³⁵ Usp. V. Geiger, *Josip Broz Tito i ratni zločini*, str. 9-13 i M. Grahek Ravančić, *Bleiburg i križni put 1945.*, str. 42. Usp. također Z. Dizdar, n. dj., str. 133.

³⁶ Usp. V. Geiger, *Josip Broz Tito i ratni zločini*, str. 13-20; M. Grahek Ravančić, *Bleiburg i križni put 1945.*, str. 51-60; Stjepan Lozo, *Ideologija i propaganda velikosrpskog genocida nad Hrvatima*, Naklada Bošković, Zagreb, 2017., str. 658-660.

³⁷ Usp. M. Grahek Ravančić, *Bleiburg i križni put 1945.*, str. 95-96.

pregovora 15. svibnja 1945. Britanci su partizanima izručili oružane snage NDH kao i ostale poražene grupacije srpskih i crnogorskih četničkih skupina, postrojbe slovenskoga domobranstva na strani Trećega Reicha te civile u zbjegu. Prva izručenja započela su već 10. svibnja na području Weldena, a već 16. svibnja započela su masovna izručenja među kojima su izručeni pripadnici Paveličeve straže i civili, a izručenja su se nastavila idućih dana sve do 25. svibnja kada su zarobljenici odlazili prema jugoslavenskoj granici. U istom je smjeru 19. svibnja krenuo i veći broj izbjeglica iz logora Grafenstein.³⁸

U razdoblju od svibnja do kolovoza 1945. Mostar je bio jedna od postaja Križnoga puta, a daljnje postaje prostirale su se do istočne Hercegovine, Crne Gore, Srbije i Makedonije.³⁹ Porazenim pripadnicima oružanih snaga NDH, hrvatskim zarobljenicima i mjesnom pučanstvu sudili su sudci Srbi i Muslimani. Sud je kao svjedoke pozivao Srbe i Muslimane iz rodničkih sela osuđenika, a njihov kredibilitet bio je upitan. Poznata su mjesta i kuće gdje su se prije svjedočenja sastajali svjedoci te usuglašavali svoje iskaze. Rodbina suđenika najčešće nije znala za suđenje pa nije ni bilo prigode za obranu i vjerodostojne svjedoke. Osuđenici na smrt vojnoga suda 29. hercegovačke divizije ubijeni su u gradu ili na stratištima oko Mostara.⁴⁰ Mostar je također bio i jedno od raskrižja na Križnome putu odakle su kolone zarobljenika kretale u nekoliko smjerova, a koji su najčešće završavali u jamama istočne Hercegovine. Jednu skupinu zarobljenika oružanih snaga NDH partizani su transportirali prema Nevesinju. Oni koji nisu stigli do toga odredišta ubijeni su i bačeni u jamu Novakušu u Bišini. Veći dio hrvatskih zarobljenika transportiran je vlakovima i kamionima prema trebinjskim, bilečkim i nikšićkim jamama i drugim stratištima. Prema iskazima partizana navodno su u Podveležju ubijani zarobljeni domobranci i bačeni u škripove.⁴¹ Drugu skupinu zarobljenika oružanih snaga NDH partizani su transportirali prema Nevesinju. Oni koji nisu stigli do toga odredišta ubijeni su i bačeni u jamu Novakušu u Bišini.⁴²

³⁸ Usp. V. Geiger, *Josip Broz Tito i ratni zločini*, str. 13-22; M. Grahek Ravančić, *Bleiburg i križni put 1945.*, str. 114 i 174-179; Z. Dizdarević, „Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)“, str. 137-150 i S. Lozo, n. dj., str. 660-666.

³⁹ Usp. M. Grahek Ravančić, *Bleiburg i Križni put 1945.*, str. 155-160.

⁴⁰ Usp. Blanka Matković, „Poslijeratni komunistički zločini i grobišta u istočnoj Hercegovini“, *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, (2012.) 9, str. 208.

⁴¹ Usp. S. Vukorep, „Stradanja Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini“, str. 60. Usp. B. Matković, n. dj., str. 209-211 i M. Njavro, *Stradanja 1941.-1953.*, str. 115-123, 177-180.

⁴² Usp. S. Vukorep, n. dj., str. 60; B. Matković, n. dj., str. 209.

Najveće partizansko gubilište u vrijeme borbi za Nevesinje i u neposrednu poraću bila je jama Novakuša u blizini Bišine, koja se nalazi uz magistralnu cestu Mostar – Nevesinje. Prema iskazu speleologa Srećka Božičevića od 1980. jama Novakuša rabi se kao legalno smetlište. On tvrdi da je nakon rata u tu jamu ubačeno više od tisuću ljudi, a deponijom je postala rješenjem bivše kotarske uprave u Mostaru. Drugi svjedok Mate Šimundić navodi da su umoreni zarobljenici iz mostarskih logora i zatvora bacani u jamu Bišinu i smatra da bi moglo biti riječi o najmanje 1500 osoba. Posljednje žrtve navodno su ondje likvidirane 1948. godine. Šimundić tvrdi da su radi prikrivanja zločina jugoslavenske vlasti jamu odlučile zatrpati životinjskim lešinama i smećem koje je dovoženo iz Nevesinja, a djelomično i Mostara. Debeo sloj smeća koji je prekrio žrtve naposljetku je zapaljen.⁴³

Kada je riječ o problematici civilnih žrtava za ovo istraživanje, najveći je izazov nedostupnost historiografskih izvora. Prema istraživanjima novinara Nedžada Dedovića, koja se temelje na nekoliko iskaza svjedoka prve ruke, navodno su partizani u Nevesinju u veljači 1945. ubili između 150 i 200 muslimanskih žitelja. Povjesničar Ivica Šarac navodi da su partizani u Nevesinju prema presudama Okružnog suda u Mostaru krajem Drugoga svjetskoga rata i u neposrednu poraću strijeljali dvanaest pripadnika muslimanske milicije, odnosno oružanih snaga NDH.⁴⁴

Zaključak

Do sada je u historiografiji o Nevesinju krajem Drugoga svjetskoga rata i neposrednu poraću vrlo malo toga napisano. Poslijeratna jugoslavenska historiografija najviše je istraživačkoga napora usredotočila na vojnu i povijesnu problematiku Nevesinja u veljači 1945. kada je NOVJ ovladao Nevesinjem i većim dijelom Hercegovine. Problematika hrvatskih civilnih žrtava u Nevesinju u Drugome svjetskome ratu i poraću u historiografiji gotovo da i nije obrađena. Najveći nedostatak u istraživanju ove tematike je manjak arhivskih izvora u Arhivu Hercegovačko-neretvanske županije i Arhivu Provincije u Mostaru. Značajno arhivsko gradivo, otpremljeno iz Republike Hrvatske u vrijeme naglašenog centralizma u bivšoj Jugoslaviji, nalazi se u Beogradu

⁴³ Usp. B. Matković, n. dj., str. 209.

⁴⁴ Usp. I. Šarac, n. dj., str. 351-382.

u Arhivima Jugoslavije, u arhivima ministarstva vanjskih poslova i Vojnom arhivu. Nakon kapitulacije Italije u jesen 1943. oružane snage Njemačke, uz četničke postrojbe iz Nevesinja, Trebinja i Gacka, uspostavile su vojnu kontrolu u Nevesinju. Okosnicu obrane Nevesinja držale su postrojbe 2. i 3. bojne te topnička bojna 369. pukovnije u sastavu 369. pješačke divizije. Te se postrojbe u literaturi nazivaju borbenom skupinom Wetzal. Na temelju naredbe II. udarnog korpusa NOVJ-a u siječnju 1945. 29. hercegovačka divizija pripremala je razbijanje položaja oružanih snaga Njemačke i NDH na tzv. zelenoj crti. Postrojbe 29. hercegovačke divizije privede su kraju pripreme za osvajanje Konjica. Namjera štaba 29. hercegovačke divizije bila je prije svega da se zauzimanjem Konjica i Ivan-sedla na području Mostara, Širokog Brijega i Nevesinja prekinu veze između njemačkih oružanih snaga i snaga NDH sa Sarajevom. Oružane snage Njemačke i NDH 27. i 28. siječnja pokrenule su operaciju Bura u kojoj su ovladali Čitlukom, Čapljinom, Ljubuškim, a 31. siječnja i Metkovićem. Odmah nakon okončanja operacije Nijemci su izveli manevar prebacivanja glavnine svojih snaga prema Konjicu dok su u štabu 29. hercegovačke divizije donijeli odluku o vraćanju svih svojih snaga od Konjica, natrag prema Čapljini, i zaustavljanje daljnjeg njemačkog prodora prema Jadrano. Ovakav razvoj događaja i vojnički poraz na najjužnijoj crti bojišnice u tadašnjoj Europi svakako je poljuljao i ugled Josipa Broza u očima Saveznika. Stoga Tito i Vrhovni štab šalju u Hercegovinu glavninu VIII. dalmatinskog korpusa kako bi 5. veljače 1945. pokrenuo Mostarsku operaciju.

Postrojbe 29. hercegovačke divizije 14. veljače 1945. zauzele su Nevesinje u okviru Mostarske operacije i time uspostavile kontrolu nad istočnim prilažom Mostaru. Postrojbe oružanih snaga Njemačke koje su branile Nevesinje uništene su u tim borbama prilikom povlačenja u Bišini i Zijemlju. Manji dio oružanih snaga Njemačke uspio se izvući prema Konjicu i dalje prema Sarajevu. Zauzimanjem Drežnice 16. veljače završena je Mostarska operacija, a 4. ožujka, nakon što je 29. hercegovačka divizija osvojila i Ivan-sedlo, okončane su borbe za zauzimanje Hercegovine. Partizani su zauzimanjem Nevesinja počinili niz likvidacija zarobljenih pripadnika oružanih snaga Njemačke i NDH. Partizanska izvješća iz ožujka 1945. ne kriju neljudsko ponašanje NOVJ-a prema zarobljenim pripadnicima poraženih vojnih snaga. Činjenica je da su postrojbe 29. hercegovačke divizije uz Oznu i 3. brigadu bosanskohercegovačke divizije KNOJ-a preuzele zadatak uspostave revolucionarne komunističke vlasti prema već ustaljenu receptu obračuna s političkim neistomišljenicima.

U razdoblju od svibnja do kolovoza 1945. Mostar je bio jedan od postaja Križnoga puta, a daljnje postaje prostirale su se do istočne Hercegovine, Crne Gore, Srbije i Makedonije. Dio zarobljenika oružanih snaga NDH partizani su transportirali prema Nevesinju. Oni koji nisu stigli do tog odredišta ubijeni su i bačeni u jamu Novakušu u Bišini. Prema kazivanju speleologa Srećka Božičevića jama se od 1980. rabila kao legalno smetlište. Mate Šimundić navodi da su umoreni zarobljenici iz mostarskih logora i zatvora bacani u jamu Bišinu. Posljednje žrtve navodno su ondje likvidirane 1948. godine. Šimundić tvrdi da su radi prikrivanja zločina jugoslavenske vlasti jamu odlučile zatrpati životinjskim lešinama i smećem koje je dovoženo iz Nevesinja, a djelomično i Mostara. Debeo sloj smeća koji je prekrio žrtve naposljetku je zapaljen. Prema dostupnim iskazima partizana navodno su u Podveležju ubijani zarobljeni domobrani i bačeni u škripove. Zasad nije moguće precizno utvrditi broj ubijenih hrvatskih civila i vojnika oružanih snaga Njemačke i NDH u Nevesinju u veljači i neposrednu ratnome poraću 1945. godine.

BEHAVIOUR OF „NOVJ“ AGAINST THE MILITARY FORCES OF GERMANY AND THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA („NDH“) AND THE CIVILIANS OF NEVESINJE AFTER WW II AND IN THE AFTERMATH

Abstract

Most of the time in WW II battles were fought for the scarcely populated Nevesinje, because of its geographical position. Due to the new military and political circumstances, the Supreme Command of the German Armed Forces (Oberkommando des Wehrmachts - OKW) established an active defense called the „green line“. The flanking fortifications were Knin – Široki Brijeg – Mostar – Nevesinje. The aim was to protect the southwestern flank of the battlefield German Army E from the attack of the People's Liberation Army of Yugoslavia („NOVJ“) and from the possible landing of allied forces in Dalmatia. The battles for Nevesinje lasted from October 1944 to mid-February 1945, when „NOVJ“ units ended its occupation. The Department for the Protection of the People („OZNA“) with the help of the regular „NOVJ“ units, was ordered to establish a revolutionary communist government by killing innocent civilians and captured members of the German and „NDH“ (The Independent State of Croatia) armed forces in that town. In the postwar period of 1945, „NOVJ“ units, with the approval of the „OZNA“, carried out mass killings of captured Croatian soldiers returning from the Way of the Cross and threw them into Bišina, a pit Novakuša near Nevesinje.

Keywords: *Nevesinje; „NOVJ“ (the People's Liberation Army of Yugoslavia); army forces of Germany and the Independent State of Croatia („NDH“); Corps of the People's Defence of Yugoslavia („KNOJ“); Department for the Protection of the People („OZNA“); Bišina – pit Novakuša.*